

XX ƏSRİN ƏVVƏLLƏRİNDƏ POEZİYADA AZADLIQ, HÜRRIYYƏT VƏ MİLLİ İSTİQLAL DÜŞÜNCƏSİNİN İNİKASI

XX əsrin əvvəllərində Rusiyada və Azərbaycanda ictimai-siyasi vəziyyət sürətlə dəyişir; Avropadakı millətləşmə prosesi və siyasi proseslər yeni bir mərhələyə daxil olur. Alman və Slavyan birliyi ideyaları Azərbaycan ziyalıları da yeni bir birlik axtarışına sövq edir. Cəmiyyətdə bir tərəfdə sinfi mübarizə gedirdisə, digər tərəfdə milli, məfkurəvi istiqamətlərdə axtarışlar aparılırdı. Ə.Topçubaşov, Ə.Ağaoğlu, Ə.Hüseynzadənin məqalələrində yeni milli ideya axtarışları davam edirdi. XX əsrə mətbuatsız daxil olan Azərbaycan cəmiyyəti çox keçmir ki, milli ideoloji cəbhəni şəkilləndirməyə başlayırlar. Hələ milli azadlıq hərəkatı və istiqaldan söhbət getməsə də, irəlində xalqı gözləyən hadisələrin dərk olunmasında yeni bir dönmənin əsası qoyulur. Onların məqalələrində qoyulan milli ideya, məfkurəçilik, ayrı-ayrılıqda türkləşmək, islamaşmaq, müasirləşmək ideyaları uzun illərdə cəmiyyətdə kpk salan sünni-şia qarşıdurmasını unutturdu və yeni bir ictimai atmosfer yaratmağa xidmət etdi. Bu fikir adamının yazılarında müasirlik, islamçılıq, türkçülük ideyasına geniş yer verilirdi. Ziya Göyaly onların ictimai fikirdə oynadığı rolu nəzərə laarq yazırdı: *“Bu üç şəxs orada o zamana qədər hakim olan sünnilik və şialik anlaşılmazlıqlarını ortadan qaldıraraq türklük və islamlıq fikirləri ətrafında bütün azərbaycanlıları toplamağa çalışdılar”* [1, s. 29]. Azərbaycan cəmiyyətinin milli ideya ətrafında birləşməsinin digər obyektiv və subyektiv səbəbləri də var idi. Bu faktorlardan ən başlıcası ölkədə baş verən siyasi hadisələr idi. 1905- ci il inqilabı və Rus-yapon müharibəsi siyasi rejimi bir qədər laxlatmaqla yanaşı, milli xalqları da gələcəyə baxmağa vadar etdi. Ermənilərin Qafqazda və Azərbaycanda terror dəstələrinin törətdiyi hadisələr, Bakıdakı qarşıdurmalar milli qüvvələri bir ideya ətrafında birləşdirdi. Azərbaycan cəmiyyəti bir qədər də irəli gedərək erməni terroruna qarşı özünün “Difai” müdafiə təşkilatını yaratdı. İctimai-siyasi proseslər mədəni və ədəbi həyata da öz təsirini göstərməyə bilməzdi. Ümumiyyətlə, həyatın müxtəlif sahələrində baş verən irəliləyişlər (məktəb, maarif, mətbuat, ədəbiyyat, söz azadlığı və s.) müsbət nəticələr verir, yerli xalqların arasından da aydın şəxsiyyətlərin formalaşmasına şərait yaradırdı. “Şərqi-Rus”, “Həyat”, “İrşad” kimi gündəlik qəzetlərin, “Molla Nəsrəddin”, “Füyuzat” kimi jumalları nəşri ictimai düşüncənin formalaşmasında müəyyən rol oynayır. Publisistikada ictimai fikrin önə keçməsi siyasi proseslərə bir hərəkatlılıq gətirir. Əli bəy Hüseynzadə, Əhməd bəy Ağaoğlu, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Həşim bəy Vəzirov, Üzeyir Hacıbəyov, Ömər Faiq Nəmanzadə, Nəriman Nərimanovun məqalələrində mövcud ictimai proseslərə münasibət bildirilərkən milli məsələ önə çıxırdı. Ə.Ağayev “Bizim millətçilər” adlı məqaləsində millətçilik anlayışını izah edir və onun “özü-özlüyündə çox hörmətə layiq” “böyük bir xüsusiyyət” olduğunu və hər bir xalqın həyatında labüdlüyünü yazır və fikrini müəllimi Renonun sözləri ilə təsdiq edirdi: *“O (millətçilik-Ü.Ə.) mənə həyat verən hər şeydir, nəfəs aldığım havadır, məni əhatə edən ideyalar, etiqadlar, ənənələr, tərəqqi və əxlaqın bütün ali ideallarının yekunudur”* [2]. Ə.Ağaoğlu getdikcə ictimai-siyasi proseslərdə yaxından iştirak edir, xalqını gözləyən təhlükələrdən xilas etməyə çalışırdı. Tiflisdə Qafqaz canişininin iştirakı ilə ermənilərlə keçirilən sülh danışıqları prosesində fəal rol oynayır və erməniləri terrorda ittiham edirdi. Təkcə ittiham etməklə qalmır, həm də onun qarşısının alınması bərədə xəbərdarlıq edir. Məhz bu hadisədən sonra “Difai” hərəkatını yaratmaq haqqında qərar qəbul edilir. Bu hərəkatın yaradılmasının Azərbaycan milli istiqalına gedən yolda olduqca böyük əhəmiyyəti olur.

Ə.Hüseynzadə də həm “Həyat” qəzetində, həm də “Füyuzat”da dərc etdirdiyi məqalələrində xalqın tərəqqisi və istiqalına aparan yolları arayırdı, avropalaşmağı əsas götürürdü. Onun çoxşaxəli fəaliyyətinin təməlinə turançılıq məfkurəsi dayanırdı. O, türk xalqlarının milli birliyi, milli dövlətçilik ideyasını ilk dəfə irəli sürüb, onun elmi-nəzəri əsaslarını işləyib hazırlamışdır. 1905-ci il inqilabından sonra türkçülük məramnaməsini “Həyat” qəzetində, “Füyuzat” jurnalında dərc etdiyi “Türklər kimdir və kimlərdən ibarətdir?”, “Yazmız, dilimiz”, “Türk dilinin vəzifəvi-mədəniyyəti” və digər məqalələrində geniş sürətdə şərh etmişdir. *“Eylər dili Çin səddinədək hökmünü icra, Bir ucudur Altay bu yerin, bir ucu səhra”* [3, s.89] misralarında ədibin yaradıcılığında türklərin milli kimliyi, onun araşdırılmasına həsr olunan elmi-fəlsəfi fikirləri ilə yanaşı, vətəndaş şair mövqeyi də dayanır. Kədər yüklü monoloq təsiri bağışlayan, istiqal mövzusunda həsr edilən, yaradıcılığında əsas yer tutan şeirlərdən biri “Hali-Vətən” adlanır [4, s. 2]. “Hali-Vətən” ilk dəfə 1904-cü ildə A.Turani imzası ilə Misirdə çıxan “Türk” qəzetinin 24 noyabr tarixli 56-cı sayında dərc olunub. Məmmədkazım Ələkbərlinin “Azərbaycan ədəbiyyatı bərədə” məruzəsində “Hali-Vətən” Azərbaycan ədəbiyyatına *“burjua azadlıq anlayışını” gətirən əsər kimi şərh olunurdu* [5, s. 24]. Azər Turan bu şeir haqqında yazdığı məqalədə qeyd edir: *“Hali-Vətən” dən əvvəl və sonra poeziyamızda Vətən şeirləri yaransa da, əfsus ki, onlar çox olmadı. Qürbət acısı, yar nisgili, hürriyyət sevdası ilə daxil olan Vətən XX yüzil Azərbaycan şeirinə daha çox Əli bəy Hüseynzadənin “Hali-Vətən”i ilə yansıdı və Əli bəy Azərbaycan poeziyasında Vətən anlayışını milli şüurun dominantına çevirdi”* [6]. Həqiqətən də, şeir boyu diri ikən “uyuşuq” olmağı, düşmənin qarşı qırdığı zamanda “qayğusuz” hiss etməyi özünə ar bilən Əli bəy əlindəki çarəsizliyi ilə *“Ucundadır dilimin /həqiqətin böyüyü; /Nə qoydular deyəyim, /Nə kəsdilər dilimi!”*, -deyə bərişə bilmirdi. Türkçülük məfkurəsinin böyük carçısı Ə.Hüseynzadə xalqın milli oyanış və özünüdərkinə, istiqal mücadiləsinə, maarif və mədəniyyətinin yüksəlişinə, milli dövlətçiliyin formalaşdırılması uğrunda yazıb yaratmışdır. Tədqiqatçı Y.Qarayevin sözləri ilə desək, *Əli bəy Azərbaycanda yox, bütün türklük qövmi özünüdərkən, istiqal düşüncəsinin təkcə rəssamı deyil, həm də memarı idi* [7, s.12]. Milli özünüdərk və milli ideya M.Ə.Rəsulzadə, C.Məmmədquluzadə, Ö.F.Nəmanzadənin yaradıcılığının da baş mövzusu idi. Onların məqalə və felyetonlarında dil, vətən, millət, milli kimlik məsələləri qaldırılır və milli məfkurə ideyası formalaşdırılırdı. M.Ə.Rəsulzadənin “Hümmət”, “Tərəqqi”, “Təkamül”, “İrşad” qəzetlərində çap etdirdiyi məqalələrində siyasi maarifçiliklə yanaşı, gələcək həyatın konturları da müəyyənləşdirilirdi. O, *xalqın gələcək həyat yolunu onun tərəqqisində, elmdə və hürriyyətdə görürdü. Hürriyyət adı altında isə hər kəsin haqqının, hüququnun qorunduğu bir cəmiyyət hesab edirdi* (8, s. 186). Milli mətbuatın inkişafı sayəsində artıq ictimai-siyasi maarifçilik artır, siyasi proseslərə yön verilirdi. Milli siyasi düşüncə inkişaf etdikcə ona qarşı sərt tədbirlər də görüldürdü. Ə.Ağaoğlunun ictimai-siyasi proseslərdəki bu fəallığı təqib olunmasına gətirib çıxardığı üçün mühacirətə getməli olur. Onun həyatına qarşı təşkil edilən sui-qəsdlər onu buna vadar etmişdi. Hətta iş elə bir dərəcəyə çatmışdı ki, artıq daha özümün deyil, ailəsinin də sakitliyi, salamatlığı təhlükə altına düşmüşdü. Ə.Ağaoğlu mühacirətə üz tutmağını məhz bu təzyiqlə bağlayaraq: *“1908-ci ildə Türkiyədə inqilab olmuş, tanıdığım bəzi şəxslərin başına iş gəlmişdi. Digər tərəfdən Qafqaz canişini vəzifəsinə təyin olunan Vorontsov-Daşkov məni necə olur-olsun, həbsə aldırıb sürgün etməyə qərar vermişdi. Bunu eşidən kimi mən dərhal 1908-ci ilin sonlarına doğru İstanbula qaçdım”*[8, s. 109],- sözləri ilə açıqlayırdı. Ə.Ağaoğlunun Bakıdan ayrılaraq İstanbula gətirməsinin əsasında da bu cür təzyiqlər dayanırdı. Elə bu zamanlar M.Ə.Rəsulzadənin də Bakıda qalması mümkün olmadı və Azərbaycandan tərək edərək İrana getdi. Burada fəaliyyət göstərən Həşim bəy Vəzirov, Əliabbas Müznib, Əlipaşa Səburi, Əhməd Kamal

²⁸ Xəzər Universiteti, Dillər və ədəbiyyatlar departamentinin müəllimi E-mail: ulviyahmadova@gmail.com

kimi jurnalıstlər isə ya həbs edildi, ya da sürgünə göndərildi. Artıq ədəbiyyat keçmişdə olduğu kimi, ənənəvi mövzulardan deyil, xalqın düşüncəsini özündə əks etdirən problemlərdən yazırdı. Aydın gələcəyə ümid bəsləyən və qələmini azadlıq uğrunda mübarizəyə həsr edən gənclər açıq-aydın işgalla, məhrumiyələrlə mübarizə aparır, bu gedişat dövrün ziyalı təbəqəsinin formalaşmasına zəmin yaradırdı. İstiqlal ədəbiyyatında özünəməxsus yeri olan Məhəmməd Hadi ictimai-siyasi proseslərdən təsirlənərək milli, mədəni dəyişikliyi oyanışı təbliğ edən şeirlər yazırdı. Hələ 1906-cı ildə yazdığı “Nəğməyi-əhraranə” şeirində hüriyyəti tərənnüm edirdi. Bu hüriyyət hələ milli azadlıq olmasa da, qarşıda gözlənilən milli azadlığın havası şairin misralarından hiss olunurdu:

*Göründü mətləi-ümmidimizdən bari-hüriyyət,
Təbəssümri-istiğnəydir rüxsari-hüriyyət.
Əsarət zülməti məstur edirkən vəchi əfəqi,
Üfüqdən doğdu nəgəh şəmsi-pərtövbari-hüriyyət* [9, s. 19]

Birinci rus inqilabının başa çatması ilə yaradıcılığında bir qədər geri çəkilən şair I Dünya savaşı dönməndə yenidən hüriyyət, istiqlal mövzularına aktualıq qazandırır və “*Hüriyyət ilə etməli məmur milləti, /Yarım, əsarət ilə vətən pək xərabdır*” kimi aforizm yüklü fikirləri ilə çıxış yolunu da göstərmiş olur. İran inqilabının baş verməsi ilə “*İstiqlal bizimdir*”, - fikrini səsləndirən M.Hadi hüriyyətin və hürr yaşamağın əlçatmaz olmadığına əmindir:

*Hücumavər bu gün rubəhlərə bir şiri-hüriyyət,
Odur Təbriz elində parlayır şəmşiri-hüriyyət,
Mücahidlər, vətəndə əyləyin tənşiri-hüriyyət,
Gəlir o gün ki, etsin sizləri təbşir hüriyyət* [9, s.162].

Digər bir istiqlal şairi, türkcü və turançı ideyaları ilə köklənmiş Abdulla Şaiqin yaradıcılığında milli-azadlıq düşüncəsi Cümhuriyyət ərəfəsində poetik şəkildə əks olunur. Lakin bu əks olunma bir qədər fərqli şəkildə özünü göstərir. Yəni şair artıq azad olunmuş, öz istiqalına çatmış xalqın, millətin türkcülük yolundakı əzmini təsvir edir. “Yeni Ay doğarkən”, “Türk ədəmi mərkəziyyət- “Müsavat” ithaf” (“Marş”), “Vətənin yanıq səsi”, “İki mücahid”, “Arazdan Turana” kimi şeirlərində, “Araz” romanında vətəndaş şairin qəlbinin səsi duyulur. Bu əsərlərdə azad, müstəqil dövlətə, cümhuriyyətə sevgi yaşayır. Şairin “Yeni ay doğarkən” şeirinin məzmununda Türk anası öz oğlundan türkün doğan hilalı-ışığı halısı ilə bədlənmiş ayı göstərərək ondan nəşə umduğunu bildirir. Abdulla Şaiq türklərdə qadın kultunu nəzərdə tutaraq hilalın və Ay xanımın varlığını obraz olaraq təsvir edir. Şeirdə birlik eşqi ilə qanı qaynayan, anasının köməyi ilə öz parlaq “qırmızı” ulduzunu tapan Yavuz ölkələrin bir-birindən uzaq, sönük görünməsinə dözə bilmir, onları birləşdirmək hissi onda baş qaldırır. Simvolları əsərlərində dəfələrlə istifadə edən Abdulla Şaiq yenə eyni paralellərdən istifadə edir, obrazın dili ilə Turana olan ümidini dilə gətirir:

*Ülkələr, annacığım, bax nə qədər ufaqdır!
İşıqları pək sönük, hər bir-birindən uzaqdır,
Bən istərim yeddi ölkə qovuşsun bir-birinə,
Üzərimizə günəş kibi doğsun ölkə yerinə* [10, s.63].

Türklərin keçmiş tarixinə xatırlatma edən A.Saiq onları Turana səsləyir, canlı keçmişlərindən “Ərkənəkən” dastanını xatırladır. Bu kimi geridönüslərlə müasir türk gəncliyinə öz qorxmazlıqlarını, keçmişə olan inama geri qayıtmağa çağırır, qorxaqlığın və acizliyin türklərin sanlı keçmişinə varasmadığını vurğulayır:

*Dalğalanır üstümdə sanlı Turan bayrağı,
Alovanır qəlbimdə “Ərkənəkən” ocağı,
Haydı vola çıxalım, haqsızlığı vıxalım,
Turanda gün doğunca zülmətlə çarpışalım* [10, s.52].

Abdulla Şaiqin şeirlərində simvolların varlığı özünü mütəmadi şəkildə Qızıl alma anlayışı ilə göstərir. Burada Ziya Göyäləpda da olduğu kimi, qadın kultu almanı mühafizə edir. Xatırladaq ki, Qızıl alma türklərin utopik dünyasını simvolizə edir və Turana doğru gedilən yol kimi mənalanır. Bu həm də türk millətinin öz milli kimliyini qoruyub saxlamaqla Qərb mədəniyyətinə girməsi, öz ümmətini yüksəltməsi üçün vasitə, mənəvi birlikdir. Narahatlığını dilə gətirən şair “Arazdan Turana” şeirində düşmənin vətəninə girməyini qızıl alma bağına girən divlərə bənzədir

*Annə, Turan elindən quruntulu bir xəbər,
Gətirmişiz su tasa, ürəyimizi hər dələr,
Girmis sehrlı divlər qızıl alma bağına,
Qara quzğun uşuşmuş solun və sağına* [11, s.60].

Abdulla Şaiqin, demək olar, istiqlal ruhlu şeirlərində milləti, xalqı haqsızlığı yıxmağa, “Turanda gün doğunca” zülmətlə çarpışmağa, irəlidə mübarizə yolu ilə qazanılacaq qələbələrə, orada doğacaq Günəşə-yeni dövlətə, dövlətin qurduğu gözəl həyata çağırış var. “Öksüz” millətinin bəxtinə doğacaq günəşini gözləyən şair “Vətənin yanıq səsi” poemasında diyarının, daşının onu xilas edən qəhrəmana ehtiyacının olduğunu deyir. Şairə görə, “vətənin xilas etməyən” əllər, “onu bir gün belə anmayan” dil, “vətən üçün döyünməyən” ürək, “vətən deyib qaçmayan” ayaqlar al qana boyanmalı, məhv olmalıdır. Belə bir kimliyin varoluşu, Vətən üçün faydasızdır, onun anası, gəlını ona göz yaş töküüb, yoxluğu ilə mükafatlanmalıdır. Bu ideya Abdulla Şaiqdə olduğu kimi, Əhməd Cavad poeziyasında da özünü göstərirdi. Əsrin əvvəllərində baş verən hadisələr azadlıq, hüriyyət, istiqlal mövzusu vəhdəti Abbas Səhhətin də yaradıcılığında yan keçmir, birbaşa və ya dolayısı ilə lirikasının ana xəttini təşkil edir. Şairə görə, azadlıq və istiqlal bir xalqın əldə edə biləcəyi ən gözəl nemətdir. “*Nə idin dün, bu gün nə oldun sən? /Hürr ikən əbdi-natəvan oldun*”, -poetik fikirlərində azadlığı təlqin edir, lakin

onun gələcəyi üçün “*Niyə bəs qönçəlikdə soldun sən? / Ey baharım, nə tez xəzan oldun?*” [12, s.41],-deyə narahat olur. Qorxur ki, azadlıq elə qönçə vaxtından bələyindəcə məhv edilə. Şairin poetik lüğətində suallar çoxdur, ona görə ki, istiqlal üçün çox qurbanlar verilməli idi. Hələ 1905-ci il inqilabının gətirdiyi azadlıq və sərbəstliyi alqışlayaraq “*A hürryyəti! A münfərid əməlim! / İştə sənə sən sənəti şəşərin*” [12, s. 42] ,-deyə dünyanın gələcəyini azadlıqda görürdü. Azadlığı və hürryyəti şair təkcə xalqlara, millətlərə aid etmir, həm də fərdlərə aid edərək yazırdı: “*Kim ki, insanı sevər, aşiqi hürryyəti olur./Bəli, hürryyəti olan yerdə də insanlıq olur...*” [12, s. 76]. A.Səhhət bəzən ümidlənir, gələcəyə daha nikbin yanaşır. “*Əhmədin qeyrəti*” şeirində birbaşa olmasa da, dolayısı ilə İran inqilabının üzərindən öz niyyətini “*Bu hal ilə əsrə qədər müharibə uzandı, /Nəticədə fədailər şanlı zəfər qazandı*” [12, s.89] poetik fikri ilə ifadə edirdi. Abbas Səhhət bəzən xalqı, milləti ümitsizliyə qapadan hadisələrin də haradan gəldiyini poetik şəkildə ifadə edirdi. Belə vaxtlarda müasirləri kimi ən çətin zamanlarda mənəvi uzaqlaşmağın yolunu tapır, xəyalına gətirdiyi vətəninə həqiqi azadlığın cənnəti kimi təsvir etmişdir:

Bir zülmətli bulud qopdu şimaldan,

Puç eylədi, dağıtdı ol cənnəti [12, s.78].

Misralardan da görüldüyü kimi, qəhrəmanın “yuxusunda” yaşadığı cənnət “şimal”dan qopan tufanla alt-üst olmuşdur. Ümumiyyətlə, ədibin poeziya və nəsr yaradıcılığı ilə tanış olduqda belə qanaətə gələ bilərəm ki, Abbas Səhhət Azərbaycan xalqının bədii təfəkküründə özünəməxsus yeri olan, ona qüvvətli təsir göstərən, istiqlal ideallarını romantikcəsinə təsvir edən əsaslı şairlərdəndir. T.Əfəndiyevin yazdığı kimi: “*Onun şeirlərində azadlıq insan mənəviyyatının, cəmiyyətin nemətlərindən biri kimi təsvir olunur...*” [13, s.252].

Əhməd Cavadın da yaradıcılığının ana xəttini də istiqlal mövzusu təşkil edir. Hələ I Dünya savaşı zamanından xeyriyyə cəmiyyətinin xətti ilə Türkiyəyə gedərək Qarsda ata-analarını itirmiş uşaqların taleyi ilə maraqlanır və gördüyü mənzərələri poetik şəkildə şeirlərində ifadə edirdi. Cəmiyyəti xeyriyyə tərəfindən nəşr edilən “Qoşma” (1916) kitabında yer alan şeirləri içərisində vətənpərvərlik və vətən üçün canından keçən insanlar təsvir olunur. “*Şəhid əsir*” şeirində qardaş ellərdə vətən uğrunda şəhid düşmüşlərə “*şəhid qardaş*” -deyə müraciət edir, “*dağların başını duman aldığı, düşmənin çoxaldığı*” bir zamanda “*Bükülməz qolların nədən boşaldı/ Gəldin yoxsul nənən kimlərə qaldı/Ölmə qardaş, ölmə, düşməni çoxaldı*” [14, s. 116],-deyə onu döyüşə səsləyir. Zaman keçdikcə Ə.Cavadın şeirlərində Azərbaycan mövzusu boy atır. Azərbaycanı qarşıda gözləyən istiqlalı hiss edir və xalqı da buna hazırlayırdı. Ə.Cavadın bu dövr şeirlərində xalq, millət, gələcək məfhumları önə çıxır. “*Mayıs*”, “*Oyan*”, “*Axşamlar*” və s. şeirlərində vətənin bugünü və gələcəyi poetik təsvir obyektinə olur. Cümhuriyyət ərəfəsi və dövründə isə vətənin istiqlalı notları çoxluq təşkil edir. “*Mən çiyənənən bir ölkənin haqq bağırən səsiyəm*”, - deyən, milli ədəbiyyat tarixində “*istiqlal şairi*”, “*Turan yolçusu*” Ə.Cavad, hər şeydən əvvəl azadlığı və Vətən şərəfini tərənnüm edir. Əlbəttə, məsələ təkcə Cümhuriyyətin tərənnümündə deyil, həm də onu dərk etməkdə, qoruyub saxlamaqda, istiqlalı yaşatmaqda idi. Ə.Cavadın da şeirlərində məhz bu amillər poetik şəkildə ifadə olunurdu. “*Türk ordusuna*”, “*Şəhidlərə*”, “*Azərbaycan bayrağına*”, “*Elin bayrağı*”, “*İngilis*”, “*İstanbul*”, “*Bakı deyir ki*” və s. şeirlərində milli azadlıq uğrunda gedən mübarizə tərənnüm olunur, bu yolda canını qurban verənlərə hörmət və ehtiram göstərilir. Onun şeirləri yalnız Azərbaycanda deyil, Türkiyədə də oxunur və sevilirdi. Çünki bu şeirlərdə türklük ruhu, türk ordusunun qurtarıcı missiyası tərənnüm olunurdu. Əhməd Cavadın “*Quşlara*”, “*Dərdim*”, “*Şeirim*”, “*Qaspirinski üçün*”, “*Şəhid əsir*”, “*İraq*”, “*Münacat*”, “*Oyan*”, “*Mayıs*”, “*Qafqazlısın sev Qafqazı*” və s. şeirlərinin baş mövzusu Azərbaycan, türklük, milli kimlikdir. Qafqazın şahidlik etdiyi şanlı tarixi, onun “*ərlər obası*” olduğunu, çarəsizliyinin səbəbini “*qadınlardan belə qorxaq*” olan cəhənnəmlik, cəsarətsiz kişilərdə görür. Bu cəsarətsizliyə boyun əyən, rəvac verən hər kəsin türkün şanlı tarixi, keçmişi qarşısında boynubükük, üzükara olduğunu, günahının, qəbahətinin bağışlanmaz olacağını ifadə edir. Ə.Cavad “*Şeirim*”də özünü qərib Turan yolçusu adlandırır. Əlində sönmüş məşəllə gəzdirdiyi “*elini, obasını*” xəyalında canlandıran şair, ürəyinin qubar yazısını silə biləcək “*Allah göndərən*” türkün bayatısına möhtacdır. Kimliyinin Kəbəsi kimi yücəldiyi Turan olarsa, kölgəsində türkün əyilməyən başı, qüruru da biləyibükülməz dünyaya meydan oxuya bilər:

Mən bir Turan yolçusuyam, əlimdə bir söniük məşəl,

Aman şeirim, hümmət eylə, aman, təbim, bir qanad çal!

Açın qəlbini qubarını, baxın nədir baş yazısı?

Əvvəl Allah göndərəndir, sonra Türkün bayatısı!

Turan öylə bir müqəddəs Kəbədir ki, hər bir daşı

Kölgəsində düşər yerə Türkün əyilməyən başı! [14, s.113]

Eyni paraleli Ə.Müznibin “*Azərbaycan*” şeirində də görmək mümkündür. Romantik detallarla təqdim etdiyi Azərbaycanın Turana aid olduğunu bildiren şair üç boyalı bayrağı tərənnüm edir, onun başının üstündəki cəlladı “*Kəbə*”sinə saldığı mundar kölgəsinə geri çəkməyi üçün səsləyir:

Məbudumuz üç boyalı bayrağı,

Kəbəmizdir, hər bir ovuc torpağı,

Sevməz bu yer hər xaini, alçağı,

Doğruların asarını, bu ölkə [15, s.18]

Ümumiyyətlə, XX əsrin əvvəllərində romantik şairlərinin yaradıcılığında Vətən anlayışı Azərbaycan, bayraq, əsgər kimi məfhumlarla bütünləşir. Əhməd Cavad yaradıcılığında ölkəni yenidən işğal edən rus imperiyasına nifrət hissi var. Şeirlərində ideya məzmununda azadlıq göynərtisi, müstəqillik arzusu, milli-istiqlal yangısı ilə yanaşı üsyankar bir qəlbən səsi duyulur.

Ədəbiyyat

1. Göyalp, Z. Türkcüliyyənin əsasları / Z. Göyalp. – Bakı, – 2010. – 208 s.

2. Ağayev Ə. Bizim millətçilər. Kəsp, 1903, 28 sentyabr
3. Hüseynzadə, Ə. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, 1 c., / Ə. Hüseynzadə, tərt. ed., O. Bayramlı, Ə. Turan. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2007. – 480 s.
4. Hüseynzadə, Ə. Həli-Vətən // Ədəbiyyat. – 2019. 12 yanvar. – s. 2
5. Ələkbərli M.K. Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, Azərənşr, 1935, -64 s.
6. Turan, A. 115 yaşlı "Həli-Vətən": [<https://edebyyatqazeti.az/news/muzakire/3000-115-yasli-hali-veten>] / Ədəbiyyat. Bakı, 2019. – <https://edebyyatqazeti.az>
7. Qarayev, Y. Turançılıq məfkürəsinin böyük siması, üçrəngli bayrağımızın ideya müəllifi // Mədəniyyət. – 2000, 25 fevral. – s.12.
8. Rəsulzadə M.Ə. Seçilmiş əsərləri. 1 c., Bakı, 1992, -469 s.
9. Hadi, M. Seçilmiş əsərlər / M. Hadi, Ön söz: Y. Qarayev. – Bakı, 2005. – 451 s.
10. Şaiq, A. Seçilmiş əsərlər: [2 cildə] / A. Şaiq, Ön söz: A. Bayramoğlu. – Bakı: Avrasiya press, – c. 2. – 2005. – 440 s.
11. Şaiq, A. Seçilmiş əsərlər: [2 cildə] / A. Şaiq, Ön söz: A. Bayramoğlu. – Bakı: Avrasiya press, – c. 1. – 2005. – 496 s.
12. Səhhət, A. Seçilmiş əsərləri / A. Səhhət. Bakı, 2005. 456 s.
13. Əfəndiyev. T. Romantizm: təsəkkülü. problemləri. səxsiyyətləri / T. Əfəndiyev. – Bakı: Hardcover, – 2020. – 480 s.
14. Axundzadə, Ə. C. Seçilmiş əsərləri / Ə. C. Axundzadə. Ön söz: Y. Qarayev. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – 296 s.
15. Müznib, Ə. Seçilmiş əsərləri / Ə. Müznib, tərt. et., I. Ağayev. Bakı, 2006. 255 s.

Açar sözlər: XX əsr, Azərbaycan poeziyası, milli istiqlal, hürriyət, azadlıq

Key words: XX century, Azerbaijani poetry, national independence, freedom, freedom

Ключевые слова: XX век, азербайджанская поэзия, национальная независимость, свобода, свобода

The idea of freedom, liberty and national independence in poetry at the beginning of the 20th century

Summary

The article examines the problem of national self-awareness in Azerbaijani poetry at the beginning of the 20th century. It is noted that during this period, a change took place in literature as well as in society. In particular, national identity and national spirit were emphasized in romantic poetry. The theme and direction of poetry has changed. The articles of A. Huseynzade, A. Agaoglu, and M.A. Rasulzade drew attention to the problem of national identity in public opinion. And freedom in the works of poets like A. Huseynzade, M. Hadi, A. Shaig, A. Sahhat, A. Javad. The issue of freedom, national independence finds its own artistic interpretation. If earlier, i.e., in 1905-1915, this issue was discussed in general, then the national independence itself, the independence of the people, began to be discussed. This process begins to appear more prominently in M. Hadi's work. During the republic, M. Hadi wrote articles glorifying the Azerbaijani soldier. In A. Shaig's work, the problem of Turkism and Turanism was given a lot of space. All this suggests that Azerbaijani poetry has a certain role on the way to the republic and independence.

Идея свободы, вольности и национальной независимости в поэзии начала XX века

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается проблема национального самосознания в азербайджанской поэзии начала XX века. Отмечается, что в этот период произошли изменения как в литературе, так и в обществе. В частности, в романтической поэзии подчеркивались национальное самосознание и национальный дух. Изменилась тема и направление поэзии. Статьи А. Гусейнзаде, А. Агаоглу, М. А. Расулзаде привлекли внимание к проблеме национальной идентичности в общественном мнении. И свобода в произведениях таких поэтов, как А. Гусейнзаде, М. Хади, А. Шаиг, А. Саххат, А. Джавад. Проблема свободы, национальной независимости находит свое художественное осмысление. Если раньше, т. е. в 1905-1915 годах, этот вопрос обсуждался вообще, то стала обсуждаться сама национальная независимость, независимость народа. Этот процесс начинает более отчетливо проявляться в творчестве М. Хади. Во времена республики М. Хади писал статьи, прославляющие азербайджанского воина. В творчестве А. Шаига проблеме тюркизма и туранизма отведено много места. Все это говорит о том, что азербайджанская поэзия играет определенную роль на пути к республике и независимости.

Rəyçi: prof. Vədirxan Əhmədov